

РИСТО Р. ТУБИЋ

Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет

РЕФЛЕКСИВНА ЛИРИКА У ДЕЛУ ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА

Спој мисаоног и лирског, непрестано преплитање идеје са осећањима, ставова и размишљања са страстима и нежностима, која од његовог дела, посебно у *Времену смрти* чине симфонију, а у њој се, тој симфонији, лирска кантилена, ко некаква нежна нит, провлачи кроз драматичне тонове и збивања која одјекују кроз романе нашег великог писца. Али и та лиричност је особеног кова: она је лишена сентименталности, то је рефлексивна лирика, која се меко приљубљује уз основне вертикале и хоризонтале дела и даје им помало меланхоличнији тон.

Кључне речи: лирски карактери, мисаона лирика, драмска жаришта, осећајност, поетске сцене, књижевна симфонија.

„Ја сам узалуд желео да стварност личи
на моју идеју и револуционарне идеале,
па сам врло рано почео да се спорим
са стварношћу новог поретка за који сам се борио.”
Д. Ћосић

Тако је то у овом свету: Све док су људи радознали, све док се занимају за себе и једни за друге, биће потребе за романима и за њиховим ауторима, а темељне, дакле, занимљиве приче и причања, дакако, имаће и своје читаоце. Да, али колико нам је само пута током друге половине минулог столећа стављено до знања, са трагичним изразом лица, да је роману дошао крај, да је дефинитивно испустио душу? Али не, ни говора о томе: нови романи и даље настају – после егзекуције – и неки од њих су заиста добри. А шта рећи о филозофији, о метафизици? Из дана у дан су је потирали, уништавали, и то из најразличитијих разлога: емпиричари XVII века, Хегел, Маркс, позитивисти свих врста, Витгенштајн и тако даље. А, ево, већ толико пута масакрирана, устаје из гроба,

несвесна да је још давно умрла, и маршира (додуше, не зна куда и нико то не зна, али то је друго питање).

С тим на уму, никад не смео заборавити да је сваки велики уметник и сваки велики филозоф јединствен; уметничка имагинација је и даље активна, па чак и ако се велики таленти, какав је, на пример, Добрица Ћосић, о чијем је делу, овде, углавном, реч, суочавају са великим тешкоћама да би утрли себи пут у мноштву медиокритета.

Стога би, већ на почетку, желео да кажем како моја намера није да се у овом тексту позабавим само неким, било којим, Ћосићевим делом, него његовом рефлексивном лириком која краси и прожима читаво његово дело. То би се, већ и на први поглед, могло учинити одвећ претенциозним, ако не и интелектуалном дрскошћу у покушају да се из само једног аспекта у целости опишу и оцене магистралне тековине нашег великог писца. Реч је, заправо, о томе да је Ћосићева мисао оплемењена страшћу, оживљена поезијом, допрла до тема једва познатих нашој литератури. Тако би се могло рећи и за филозофију која у Ћосићевом промишљању историје и она има исту врсту недокучиве даљине и дејства на даљину као и на садашњост која за све нас, дакле, филозофија, особито метафизика, припада пантеону уметности. Наш писац је, наиме, добро увиђао, и то у свакој новој ситуацији поново, да дружење са историјом, дијалог са њом, води у дубине филозофског мишљења.

1. Ка појму лире и лирике

„Овај свет је свет симпатије, свет поезије
и – свет тужних хармонија, смртно тужних хармонија.”
И. Секулић

„Ако желимо отрцану фразу ништа боље од дефиниције.
Теми је боље прићи у неком контексту.”
Џон Морли

Питање: Шта подразумевају појмови Лире, лирике и лирског? Они су, додуше, општеприхватљиви, али њихово дефинисање често представља обичну сколастичку замку. Зато сам и одлучио да је боље овој теми прићи у извесном контексту, оном попут контекста у Ћосићевом роману *Деобе* или *Бајци*, можда понајвише у четворотомном *Времену смрти*. Из самог средишта њихових ликова и њихове акције требало је да делимично произиђу многострука значења тих романа. Заснивајући их у једном широком социолошком и историјском контексту, Ћосић је

настојао не само да ликове објасни контекстом већ и да контекст објасни индивидуалним посебностима људских судбина.

Уза све то има се и одвећ наметљив осећај за питање шта је са Лиром? Орфеј је тај певач угодног гласа чије је име нераздвојно везано за Лиру која је од памтивека била симбол хармоније, тај тајанствени инструмент, који су богови некада давно окачили о звезде. Но, Лиру која је, по свој прилици, на заповест богова, пала с неба, подигао је Орфеј.

Нама је, међутим, стало до тога да видимо, *grosso modo*, шта је лирика и лирско? Могло би се, понајпре, рећи да је то врста песничког стварања које понајвише изражава унутрашње доживљаје и расположење песника; сва дела ове врсте поезије, па, дакако, и оне у прози, ако не, у најширем смислу, и прозе у целини, уметничке, наравно. У теоријском погледу и мало књижевно заинтересован читалац ће делове и епског и драмског текста у којима долази до изражаја осећајна ангажованост писца или његових ликова назвати лирским местима. Но, осећајна се ангажованост лирске прозе за наиндивидуалне вредности људског друштвеног живота могла очитовати и у патетичности стила, па се и патетично лирска проза природно развила већ у античкој књижевности и у каснијем је развоју увек творила велик и значајан део тога песништва.

Надаље, борба грађанске класе за своју друштвену афирмацију увела је у лирску прозу након романтизма актуелну тематику политичке и класне борбе. Поред тога, до прошлог се столећа лирска проза ограничавала на подручје позитивних људских заноса; тек је прошло столеће сломило све такве преграде, протегавши подручје лирског ангажмана на све појаве људског живота и људског друштва све до тематике ружног.

Почетком XX столећа у европским се књижевностима, под разним називима, проширио књижевни покрет који је тежио за тим да што радикалније прекине дотадашњу традицију лирскога садржаја и надомести је новим стилем лирске прозе, а то су футуризам, експресионизам и надреализам. Основна им је заједничка црта то што одбацују обавезну логичку повезаност лирске песме и граматичку коректност лирског израза.

2. Признање роману као књижевном роду; управо се њиме омогућава најпотпуније разумевање света стварности

„Роман је биљка која не расте на утабаном земљишту; мора наћи необрађену земљу у коју ће пустити своје корење.”

И. Калвино

„Данашњи роман није психолошки или поетски или филозофски, јер се живот не може делити на секторе ни посматрати изоловано.”

М. Селимовић

По речима Милорада Павића, роман не може изумрети. То, с извесним чуђењем, потврђује и Михаил Шолохов у својој нобеловској беседи, истичући како је често слушао и читао изјаве које су га, вели, заиста запањивале, у којима се роман отписује као застарела форма која не одговара захтевима данашњице. Ипак, управо роман, мисли знаменити руски писац, омогућава најпотпуније разумевање света стварности, омогућава пројекцију става према свету и према његовим горућим проблемима. И додаје: могло би се рећи да је роман род који највише омогућава човеку да пружи дуг увид у силовит живот око нас, уместо да стављамо свој сићушни его у средиште космоса, закључујући да овај род, по својој природи, омогућава најшири могући досег реалистичком уметнику.

Прва Ћосићева звезда водиља била је борба и нада. Али не постоји усамљеничка борба и нада, нити усамљеничка нада. У сваком људском бићу комбинују се најдаља раздобља, пасивност, грешке, патње, притисак хитње нашег времена, корак историје.

Тај корак је, чини ми се, мало ко, ако ико, схватио попут Добрице Ћосића: да историја постаје утолико суверенија што више губимо илузију да смо њени господари. Схватио је, заправо, то да су најважнији догађаји дело непредвидивих случајности, а не тобожњих закона историје; па, дакако, и то да писац историјских романа добија једну нарочиту улогу: изражава један културни задатак од суштинског значаја. При том је био убеђен да је за људску самоспознају неопходна историјска рефлексија и да иста не може да се створи помоћу компјутера, нити да се замени компјутерским клишеима. Био је, такође, начисто с тим да будућношћу владају ствари са невидљивим почецима. Нужно се, вели, заборавља оно што треба очекивати, заправо оно непрорачунљиво, непланирано, непредвидиво.

Али Ћосића је привлачила не само природа историје и судбина народа већ и живот појединаца, Ћосића визионара са контемплативним

склоностима мудраца, песника са истраживачком радозналошћу културолога, антрополога, преданог архивског радника. Са изразитом интуицијом филозофа историје хтео је да зна како то да човек посрће и устаје, па и то да смо сви ми људи с истом снагом да стварамо и разарамо с истом способношћу предвиђања које нас неретко извргава руглу. Правити историју са историјском свешћу, јасно, није незанимљив подухват. Поготову кад се то ради попут Добрице Ћосића, са наглашеном свешћу да нема краја овоземаљској борби човекових мајушних снага са слепим снагама Космоса и Историје.

Све се то понајбоље види кад претражујемо његово романескно умеће и не заборавимо да та природна савршеност његовог језика није ништа спољашње нити случајно, него најтачније извире из начина на који он уопште сусреће свет и одговара на њега.

Тај одговор је, у сваком случају, одвећ комплексна ствар. Наш минули XX век показао се окрутнијим, крвожеднијим од претходних и није се све што је било у њему страшно завршило с његовом првом половином. У дугој сложеној и богатој историји политичког мишљења и крвавих сукоба, у Ћосићевом делу представљају кардинална поглавља чије исходе је било веома тешко, немогуће, предвидети. И тада у готово грандиозним размерама велики и судбоносни сукоб двеју идеологија (фашизма и комунизма) које ће испунити драматске странице Ћосићевог дела из историје целог XX века и завршити у тријумфу либерализма и комунизма.

Још, дакле, у претходном столећу сучелиле су се две европске логике и то сучељавање траје и данас, само у нешто промењеном облику. Оба светска рата изазвао је онај исти хистерични национализам који је милионе Јевреја, Срба и Рома одвео на пут истребљења. Европа је допустила самовољу.

А где је Европа данас? Она је тамо, поред све њене будуће неизвесности, где се брине о човеку појединцу. Европа је тамо где правни поредак штити појединца од самовоље и бахатих испада власти. Ово начело заштите појединца је дубоко и духовно утемељено и чини део основних вредности европске културе. Мислим да је Добрица Ћосић добро схватао каква је улога и место писца у том окрутном динамичном свету коме стално прети експлозија.

3. Двадесети век има значење заслуге за елиминисање људског лица

„Цивилизација је начин међусобног прилагођавања.
Мерила су проста: шта понижава људе,
а шта афирмише њихово достојанство.”
Б. Конрад

Та афирмација људског достојанства могла би да гласи: Ниједно људско биће не треба да стрепи од насиља самовоље нигде на свету. Да, то је лако рећи, али кључни проблем нашег времена је борба, то, што би рекао Јонеско, да ирационалност – оно рационално води за руку, борба коју нам је наметнула судбина. Све то Ћосићева интуиција поетског, заправо, рефлексивног историчара и те како добро увиђа; укратко, увиђа то да је резултат логичке нужности да ток догађаја света буде непрестана игра у којој добро и зло покушавају да предухитре једно друго, закључујући да нам само Откровење може обећати да ће се игра завршити коначном победом добра. Притом, упорно трага за коренима и мотивима зла стварајући у композицијама својих романа праву симфонију од историјске дијалектике.

Налази да корени зла нису у прародитељском греху ни у човековом огрешењу према Божијој заповести у шта нас уверава хришћанство, него су у човеку као таквом. Све то, чини ми се, понајбоље приказује у роману *Време власџи*, препуном етичке психологије, али и у другим његовим романима и есејима, наравно. Но, посебно поезија романа *Време власџи*, било у поетским сликама или у логици појмова, понајчешће у форми рефлексивне лирике, убедљиво сведочи о томе како је човек двадесетог века стварао себи све већи и већи лавиринт у којем се, на крају, губи, потпуно губи. У њему, том минулом веку, пише Стефан Цвајг, никада се до наших дана човечанство као свеукупност није својим држањем приближило Сатани, нити по својим остварењима Богу. Отуда је и М. Крлежа, једном приликом, описао наш двадесети век сликом мајмуна који управља авионом. То веома добро дефинише ситуацију у којој се и данас налазимо. Током целе своје историје, рецимо од неолита наовамо, о чему и Ћосић романескно, есејистички или публицистички, савршено добро говори да човек није изменио своју духовну структуру. Морали бисмо бити врло наивни да бисмо веровали како је данашњи човек другачији, развијенији, етички савршенији.

У свом стваралачком подухвату Добрица Ћосић је добро увиђао, баш попут Солжењицина, да премоћ не може ничим да се закони осим лажју, а лаж се не може одржати на други начин осим ослањањем на

премоћ. Свако ко је икад прихватио премоћ као свој метод неизбежно је осуђен на то да прима лаж као свој принцип. Било је то доба, читав XX век, велике интелектуалне радозналости.

Чини се да је Ћосић у свом романескном подухвату добро разумео мисао Итала Калвина: опаску да је роман биљка која не расте на утабаном земљишту; мора наћи необрађену земљу у коју ће пустити своје корење. Роман више не може претендовати да нас обавести какав је свет; он мора и може, међутим, да открије начин, хиљаду, сто хиљада нових начина на које се уобличава наше укључивање у свет, да мало помало изражава нове егзистенцијалне ситуације. Тако, дакле, Калвин.

Па, ако је велики италијански писац казао да роман мора да нађе необрађену земљу у коју ће пустити своје корење, онда су се, Ћосићев други роман *Корени*, исписан талентованом надахнутом руком, дубоко зарили у земљу; казује о коренима грађанске класе у Србији. Био је то значајан отклон према првом роману *Далеко је сунце*, који се данас чини, како је то записао Б. Михајловић Михиз далеке 1955. године, као наивна и рана проба, онолико мало почетничка само зато јер је била почетак великог писца. Роман је оправдано заслужио у том времену значајну читалачку пажњу, али и пажњу једнопартијске власти јер је јасно глорификовао антифашизам и сликовито писао о надљудским напорима бораца за слободу (према сунцу које се тек назире), иако је први пут поставио питање оправданости жртава због злочиначких одмазди непријатеља.

Појава овог романа 1951. године, чији је значај увећан значајем тренутка у коме се појавио, у ствари, дело је, по речима Петра Цацића, у коме је значење далеко надмашило оквира његових стварних вредности; критика је једнодушно прихватила тада младог аутора који је својим садржајним авангардизмом радикално кориговао дотле углавном шематски и упрошћени доживљај револуције у нашој литератури. Његова смелост у тражењу потпуније истине, закључује Цацић, била је извор свежине његовог првенца.

Ћосићево друго дело *Корени*, који су, како вели Михиз, „песма о жељи да се јесте, и више од тога – да се било и да ће се бити. Зато ваљда и носе наслов који носе.” Чаролија овог романа, чини ми се, састоји се у звучном евоцирању призора, уверљивост постаје правило над правилима: услов *sine qua non* да би читалац поверовао у оно што је одвећ историјски убедљиво. Укратко, Ћосићеви романи су ситуирани у Историју као у конкретан драмски и животом потврђени ситуациони реалитет – било да је реч о Тимочкој буни на прелазу из века у век или о Другом светском рату, пише П. Цацић, виђеним из различитих перспектива, с једне или с друге стране барикада.

4. Ћосићева стваралачка искуства се све више кондензују у филозофско-поетску расправу о искуствима и вредностима

„Своју поезију од прозе не одвајам. Надам се: ни други.
Потпуно стојим уз оне који своју уметност схватају
као јединствен рад, коме је почетак једнако толико важан
као и даљи ток.”
И. Андрић

Горња Андрићева мисао, смем да кажем, прожима васколико Ћосићево дело: од првенца *Далеко је сунце*, *Корена* и *Деоба*, преко *Времена смрти*, *Времена зла*, *Времена власи*, *Бајке* и *Грешника* до *Времена змија*, укључујући и шестотомне *Пишчеве записе* – Добрица Ћосић је увек био писац у чијем је делу веза са животом одвећ била препознатљива. У његовом свеопштем дијалогу са Историјом има се однекуд наметљив осећај да никаква свесна планирана намера догађајима не командује. Ни да се сасвим случајно збивају не смемо казати. Они се смењују по линији каузалитета и начела просте акције и реакције. Они сами себе радикализују и у међусобно изнуђеној измени све оштрије акције и реакције.

Али, у свему томе, овде нам је, најпре, стало до тога да сагледамо како се спајају мисаоно и лирско, та драгоценост особина у свим Ћосићевим делима, посебно у *Времену смрти* и у *Бајци*; да видимо, дакле, непрестано преплитање идеја са осећањима, ставова и размишљања са страстима и нежностима, која од њега, тог спајања, чини симфонију у којој се, по речима Зорана Гавриловића, лирска кантилена, као некаква нежна нит, провлачи кроз драматичне тонове и збивања која одјекују кроз Ћосићеве романи. Али и та лиричност је посебног кова: она је лишена сентименталности, то је, мисли Гавриловић, рефлексивна лирика која се меко приљубљује уз основне вертикале и хоризонтале *Времена смрти* дајући том делу меланхоличнији тон.

Тако се, на пример, *Време смрти* раскриљује као дело у којем се, поред уметничких, филозофских и интелектуалних значења, лирско стапа са прозним, све у исти мах, све на истом месту, све у ковитлацу судбина и збивања, а све уметнички и унутрашње веома дисциплиновано и савладано.

Ту мисао, рекао бих, управо погађа Андрићева луцидна реч која гласи:

Ја не двојим много прозно дело од онога што називамо поезијом. Свако књижевно приказивање света око нас и људских судбина и послова у том

свету носи са собом нужно повремене блескове поезије које том приказивању дају снагу, убедљивост и лепоту; наравно, ако је дело успело.

А и на другим бројним местима Андрић каже како „неки постављају скалу: песма, приповетка, роман, драма. Ја то не разумем. За мене је све то подједнако вредно и велико, наравно, ако је дато уметнички.”

И Добрица Ћосић, чини ми се, понекад подсећа на Ничеовог Заратустру. Према многим тумачима и коментаторима Ничеовог дела већ одавно су закључили са Заратустрино место и није толико у филозофији колико у литератури. Заратустра, наиме, не спада ни у какав познати књижевни род, већ пркоси свакој подели на родове и жанрове.

То би се, можда, бар у извесном смислу, могло казати и за Ћосићеву *Бајку* – роман у коме се стваралачка искуства, не ретко, сједињују у филозофско-поетску расправу о искуствима и вредностима. Ова књига, мисли З. Гавриловић, својим бићем, својом структуром, припада лепоти најређе и најчистије кова: лепоти мисаоности, зрелости и интелектуалности у којој се апстракција уобличава у уметнички зов кроз беспућа. И баш у овој књизи, а готово и у свим другим, Ћосићева мисао, оплемењена страшћу, оживљена поезијом, допрла је до тема једва познатих нашој литератури. Дијалог са историјом који се води кроз читаву *Бајку*, како вели З. Гавриловић, најбољи је тамо где је најапстрактнији. Па ипак, шта то значи?

Ништа друго до то да Ћосићеви мисаони, одвећ маштовити искази, кроз читав дијалог с Историјом, битно носе обележја рефлексивне лирике, рекао бих, утопијског мишљења и певања. Целим током тог дијалога, како добро примећује П. Џаџић, Ћосић се не јавља, ни једног тренутка, као коментатор или арбитар; он препушта јунацима и њиховој акцији све дилеме и дела, па је тиме удовољено једној од основних поставки модерне поетике романа.

Надаље, трагајући за рационалним језгром разлогâ који су омогућили српском народу да одоли непријатељу, да слави победу, Ћосић, заједно са својим јунацима, не само да ставља под лупу саму стварност испитујући је већ испитује и наш начин испитивања стварности. Свестан да је утопија нужно увек са нама, али и чињенице да је она нужно неостварива, Ћосић је, изгледа, ипак, волео да се држи Гетеових заповести: „Волим онога који жели немогуће. И само онај заслужује слободу и живот који се сваког дана и сваког часа за њих бори.” И наш Његош је на том путу, „Нека буде што бити не може, нека буде борба непрестана.” Борба за живот, за опстанак, за победу љубави која све превасходи.

5. Кормило историје нико од људи не држи у својим рукама, зато се део историје дешава иза леђа

„Тако је јадна људска судбина да светла
која човека ослобађају од једног зла, бацају га у друго.”
П. Бејл

И не једном: Добрица Ћосић је више пута волео да себе назове „борбеним песимистом”. Добро је, наиме, знао да је у свету бинарних и међусобно искључивих супротности трагичност увек сукоб између племенитости намере и циља у којем актери страдају без своје кривице. Речју, да је однос између намере и остварења ирационалан.

Тако је трагичност Ћосићевих дела, како пише о његовом роману *Грешник* З. Гавриловић, добила особени уметнички израз: оно што нашег писца најдубље занима, чему он као писац најдубље припада је-сте баш та трагика која настаје у суровом сукобу између племенитости припадања револуцији и тешких често несавладивих препрека којима политичка пракса гуши и обезвређује ту племенитост.

Вишеструко сагледавајући ту праксу, политичку праксу, Ћосић, романескно, заједно са својим јунацима тражи визију света, при чему за њега нема а приори датих врлина; он све подвргава мучној провери; техника је јасна: све евоцирати, све анализовати, ништа не прихватати до краја, све пресећи. Такав став, стил и метод, експлицира васколико његово дело. А, опет, све је то садржано у нешто апстрактнијој формули: то да се не налазимо пред избором савршеног и несавршеног друштва; избор вршимо између различитих варијанти несавршености.

Ако је, дакле, реч о варијантама несавршености, онда нема наде, мисли Ћосић, да ћемо наш живот ускладити и средити да у њему нема никаквих проблема. И колико год да ми није познато да је то негде дословно казао, ипак његова стваралачка интуиција и те како је, рекао бих, непогрешиво наслућивала, боље рећи погађала, да је неизвесност најизвеснија историја. У последњим текстовима (на пример, *У шућем веку*) мање је, чини ми се, склон тврдњи да ћемо завршити у диктатури, већ у корупцији, том, иначе, сталном изазову за сваку власт, у свакој новој ситуацији поново.

С тим на уму, Ћосић је био начисто с тим да нема никаквих коначних истина о човеку и друштву, нити се ишта може постићи простим преузимањем готових решења из дела великих мислилаца. Као политички мислилац и писац Добрица Ћосић махом рефлексивно лирски расправља о најдубљим питањима људске егзистенције, о питањима која се никад не могу коначно решити, која заувек морају остати отворена, о

питањима која су и данас релевантна, која нас и данас муче, која ће нас мучити све до тада док будемо људи и док битни услови у којима живимо буду исти какви су досада били.

Отуда наш писац у последњем запису, у *У шућем веку 2*, а таквим је XXI век сматрао Добрица Ћосић, изричито каже:

Мој поглед на српски двадесети век био је поглед пораженог, али непобеђеног човека. Моја истина не може бити цела истина о мом добу. У осталом, ја не верујем да таква истина постоји, да је може човек сазнати и убедљиво изговорити [...] Започињем своје непостојавање.

Стога је његово дело залог слободе за креативно размишљање које је увек спремно да пронађе нове стазе и могућности. Да, нове могућности, што се никако не сме схватити као попуштање строгости и снажног, пулсирајућег деловања романескног штива него, као потрага за поетско-естетским квалитетима пре свега. Све је то, дакако, надањивало његову имагинацију и откривање суштинског у стварности.

Ћосићева лирска побуна почиње са дна сопствене традиције да би завршила, преко читаве плејаде његових романа, есејистике и публицистике, са *У шућем веку 2*. А тај крај је готово истоветан са оним, већ реченим, на самом почетку овог текста:

Да је узалуд желео да стварност личи на његову идеју и револуционарне идеале, што се, нажалост, није догодило; и то је, вели, био разлог да је почео врло рано да се спори са стварношћу новог поретка за који се борио. Притом, изричито наглашава како је захвалан Јосипу Брозу и његовим људима што су га прогласили за српског националисту и непријатеља самоуправног социјализма и тиме му помогли да буде независан и слободан писац у мери његових моћи.

Тај спор Добрице Ћосића са стварношћу новог поретка, уз захвалност свима који су га прогласили за српског националисту и непријатеља самоуправног социјализма и тиме му, вели, помогли да буде слободан и независан писац. И нема сумње, тај његов спор, побуна, против постојећег, „самоуправног”, стања ствари, и те како су обогатили његово стваралаштво. Његова поезија, рефлексивно лирска, критичка и романескно разиграна, далеко је била од сваког идеолошког, догматског и бирократског притиска; подстакнут сопственом савешћу и талентом, изнад свега литерарно-историјским поштењем, не дозвољавајући себи да жртвује историјске чињенице за рачун литерарног ефекта, заплесао је слободно, апстрахујући силе сваког идеолошког притиска, показујући докле може мисао и машта.

Risto R. Tubić

REFLEXIVE LYRIC POETRY IN THE OPUS OF DOBRICA ĆOSIĆ

Summary

Ćosić's works feature a connection between the reflexive and the lyrical, an incessant intertwining of ideas with emotions, attitudes and reflections with passion and delicateness, which makes a symphony of his opus, especially in *A Time of Death*, and within the symphony, the lyrical cantilene, like a tender thread, is woven through the dramatic tones and events resounding through the novels of our great writer. But that lyricism is also of a peculiar type: it is void of sentimentality, it is reflexive lyric poetry, which softly adheres to the basic verticals and horizontals of the works and gives them a slightly more melancholic tone.